

Luonnon politisointi autonomian ajan kaunokirjallisuudessa

Hannu Syväoja

Luonnon ja ihmisen suhdetta voidaan tarkastella monelta eri kannalta. Kun ihminen pitää luontoa itseisarvona, hänen suhtautumisensa siihen on esteettinen. Kun luonto on ihmisen toimeentulon lähde, näkökulma on taloudellis-tekninen. Luonto on myös ihmisen olemassaolon edellytys, jolloin ympäristön varjeleminen nousee tärkeäksi. Nykyisin suhde luontoon nähdään ympäristöongelmana; aiemmin se on ollut keskeisesti teknis-taloudellinen tai esteettinen.

Eri aikoina luonto on ollut myös poliittinen olio. Siinä mielessä tarkastelen autonomian ajan suomalaisen kaunokirjallisuuden luonnonkuvausta. Tarkastelen luontoa suomalaisen identiteetin muodostamisen ja etenkin suomalaisuustaistelun kannalta. Kysymyksessä on Petri Raivon termiä soveltaen luonnon ikonologinen tulkinta.

Kansallismaisema – suomalaisuuden ensimmäinen manifesti

Poliittisten katsomusten esittäminen Suomen suuriruhtinaskunnassa oli arkaluontoista. Julkisuus oli hallinnollisesti säädeltyä, joten niin puheet kuin kirjoituksetkin olivat viranomaisten ankaran valvonnan alaisia. Valvonnalla pyrittiin varjelemaan perinteistä yhteiskuntajärjestyksestä ja estämään separatistiset aiheet. Sensuurin kiertämiseksi venäläisten arvostelu ja Suomen itsemääräämisoikeutta tarkoittavat ilmaisut oli esitettävä piiloisesti. Suomalaiset patriootit ja itsenäisyysvaiveilijat esittivätkin ajatuksensa piilokritiikkinä. Symbolinen tai analoginen esitys läpäisi yleensä sensuurin verkon. Luonnon kuvaaminen tarjosi soveliaan salakielen kansallismielisten asioiden esittämiseen.

Suomalaisille patrioteille läheisiä aiheita olivat Suomen kansan kyvykkyyden ja kauas menneisyyteen ulottuvan kansallisen traditiön legitimoiminen sekä historiallinen ja nykyinen puolustustaistelu Venäjää vastaan. Kaunokirjallisuudessa näitä aiheita Suomen luontoon sijoittuvina alkaa olla Zacharias Topeliuksen tuotannosta lähtien. Tosin jo ennen häntä kirjoitettiin suomalaisia ylistäviä kuvauksia, joissa ei kuitenkaan ollut poliittista tendenssiä. Usein niissä ylistettiin hallitsijaa, jonka katsottiin saaneen valtansa Jumalalta. Vielä J.L. Runebergin järvi-idylleissä esittäytyy Suomi, johon eurooppalaisen elämän kuohunta, vallankumoukselliset melskeet ja aatteelliset taistelut tuntuivat vain heikkoina maininkeina. Kuitenkin Runeberg virittää runoissaan maanpuolustustahtoa (luontoon liittyvästi runossa "Heinäkuun viides päivä"), mutta ilman ajankohtaisuutta, koska Suomessa elettiin maan historian pisintä rauhan kautta. Tietoisesti poliittinen J.W. Snellman kritisoi "Maamme"-runoa siitä puuttuvan yhteiskunnallisen edistysajatuksen vuoksi huomion suuntautuessa luontoon. "Turve ei ole isänmaa", kärjisti Snellman kritiikkinsä maisemapatriotismista.

Voimakkaimmin Suomen luonto tuli huomion kohteeksi maisemamaalauksessa 1840 luvulta alkaen, kun Suomen Taideyhdistyksen toimesta ryhdyttiin tukemaan suomalaista taidetta. Se tapahtui kansallisen heräämisen ja varhaisen fennomanian hengessä. Sen sävy oli yksinomaan patriootinen, mitään Venäjän vastaista ei maalauksista voi lukea. Suomen maisemalliseksi tunnuksiksi tuli korkealta paikalta nähty järvinäköala. Ensimmäinen edustava näyte siitä on Ferdinand von Wrightin "Näköala Haminanlahdelta" (1853). Yhdessä Runebergin ja Topeliuksen järvinäköalojen ("Kesäpäivä Kangasalla") kanssa se synnytti suomalaisen "kansallismaiseman" ensimmäisen version. Kansallismaiseman käsite on vähitellen laajennut; monimuotoistuneena se sisältää nykyisin myös kulttuurimaisemia. Järvinäkymä on saanut "ihannemaiseman" erityismerkityksen. Jälkiromantiikan kirjoittajat jäljittelivät Runebergia ja Topeliusta kansallismaiseman kuvauksissaan, heillä se sai lähinnä tapahtumien kulissin osan. Ilmaisukin oli triviaalia ja jopa kömpelöä. Esimerkiksi Betty Elfvingin ("Auran") Härkmännin pojissa "Pälkäneenvesi [välkky] kuin lukemattomilla koristeilla kaunistettu vyö".

Veri ja vilja

Erik Ekelund huomauttaa, että massaturismin yleistyttyä 1890-luvulla sekä Selma Lagerlöf että Werner von Heidenstam tähdensivät, että ihmisen mielenkiinto maisemaan perustuu ensisijaisesti sen historiallisiin muistoihin. Väite sopii jo Topeliukseen, joka jo ennen massaturismia viipy kertojan kautta romaaniensa tapahtumien paikoilla.

Useimmin kertojan reflektointi on nostalgista, haikeutta siitä, että aikanaan merkittävät paikat eivät herätä nykyajan kävijässä minkäänlaista mielikuvaa siitä elämäntäyteisyydestä, mikä niissä on joskus ilmennyt. Suuren Pohjan sodan aikaisiin taistelukenttiin liittyy Topeliuksella kuitenkin aspekti, jossa nykyhetki – ja tulevaisuuskin – on voimakkaasti mukana.

Välskärin VIII kertomuksessa kuvataan 19. helmikuuta 1714 käytyä Isonkyrön taistelua, jossa suomalaisten voiton odotus kääntyy tappioksi. Kuvailtuaan taistelua välskäri katselee kerrontahetkistä Isonkyrön lakeutta. Hän asettaa sen vastakkain taistelun tapahtumien kanssa. Pellolla lainehtii nyt hyvänlaatuinen ruis, mutta taistelun jälkeen sitä on kostuttanut urhoollisten miesten veri. Kytäjänsä aura kolahtaa usein ruostuneeseen miekanpalaan, jossa ehkä roikkuu jäntevän käsivarren haurastunut jäännös. Sankarien luut maatuvat vihannoivien sarkojen mullassa tuomiopäivään saakka. Välskäri sanoo niistä lähtevän jotakin erityistä ravintoa rukiiseen, mikä tekee sen maankuuluksi. Vuosisataa myöhemmin verinen taistelukenttä henkii rauhaa. Siinä näkyvät utteran työn jäljet: viljavat pellot ja vauraat kylät.

Isonkyrön taistelun kuvaus on tavallaan muunnelma *Raamatusta* ennustetusta ajasta, jolloin miekat taataan auroiksi. Kuvauksessa yhdistyvät sodan ja rauhan motiivit kuten Runebergin säkeissä: "tääl' auroin, miekoin, mietteihin/ isämme sotivat". Asettamalla vastakkain veren ja viljan kielikuvat välskäri tähdentää uhrin merkitystä. Uhraamalla verensä, elinvoimansa, entisajan sankarit ovat edistäneet myöhempien sukupolvien elinvoimaa vahvistavan viljan kasvamista – toisin sanoen: nykyinen hyvinvointi rakentuu entisten sukupolvien kärsimyksille.

Isonkyrön tappioon päättynyt taistelu liitetään kuitenkin kansallisen nousun traditioon. Jo Runebergillä suomalaisen urhoollisuus eliminoi tappioiden häpeän. Tappio on Topeliuksenkin kuvauksessa alku nousujohteiselle kehitykselle, jonka tuloksena on kerrontahetkinen hyvinvointi. Sama idea liittyy myöhemmin Betty Elfvingin, Kyösti Wilkunan ja Martti Santavuoren Isonkyrön taistelun kuvauksiin. Topeliuksella ja Elfvingillä taistelun kansallisheroista merkitystä korostavat taisteluun osallistuneiden ilmestyminen pyryisillä tai sumuisilla ilmoilla ossiaaniseen tyliin aavejoukkoina taistelukentälle.

Suomalaisten luvattu maa

Kansallismaiseman idylliä tapaa vielä jälkiromantikkojen tuotannossa (esim. Paavo Cajanderin "Salomaa", 1881). Lempeät järvimaisemat kuvasivat suuriruhtinaskunnan alamaisten tyytyväistä mieltä, joka "Maamme"-runossa kiteytyi säkeisiin: "On olo täällä onnekas/ja kaikki suotuisaa". Idylli on kuitenkin väistymässä. Venäläistämiskaudella (1890-1917) huomio kiinnittyy Suomen erämaihin. Suomalainen löytää peninkulmaisista metsistään ankean ajan mielialoilleen symbolisen taustan, ja metsä vastaa niin kuin sinne huudetaan. Juhani Ahon Kevään ja takatalven päähenkilö Antero Hagman katselee korkealta vaaralta avautuvaa näköalaa. Se on erämainen kansallismaisema:

Hän näki avaran metsäisen alueen, niinkuin puolikkattilan, jota reunustivat kaikilta tahoilta korkeat vaarat, ja vaarain välistä kimalteli vesijaksoja, suuria selkiä, kaitaisempia jokia ja vuoksia. Siellä täällä oli pykälä vaaran harjanteissa, oli joku asuttu pälvi, viherti joku pelto tai rusotti kaskia rinteillä. Vesistöjen varsilla viherteli lehtoja ja niittyjä kuin reunustimia metsäisissä vaipoissa, joita vedet erottivat toisistaan. Muutamalta ilmansuunnalta vaarain välitse aukeni suunnaton silmäkantamaton suo, jossa petäjäinen kasvullisuus harveni harvenemistaan keskustaa kohti. Hänen silmänsä haki kirkkoa, mutta ei löytänyt sitä, – kirkkoa ja pappilaa. (s. 9-10)

Jo Topelius korostaa Suomen erämaista luonnetta. Venäläistämiskaudella jo romaaniin ja novellien nimet viittaavat siihen: suomalainen on luonnonläheisyydessään "erämaan lapsi" (Wilkuna 1914), hän käy sankarillista "erämaan taistelua" (Santeri Ivalo 1909) ja on henkisesti kehittynyt "erämaan profeetta" (Auk. Oravala 1916).

Erämaa saa kaunokirjallisuudessa (samoin kuin maalaustaiteessa) monia funktioita. Erämaa on suomalaiselle mahdollisuuksien varanto, turvapaikka ja kunnan koetin.

Suomen asutus keskittvi uuden aian alussa maan eteläosaan.

Vuoden keskilämpöä kuvaavan kartan +3 asteen käyrä osoittaa silloisen asutuksen pohjoisrajaa; tosin Pohjanlahden rannikko oli asuttua Tornioon saakka. Riistaisissa ja kaskeamisiin sopivissa erämaissa oli tilaa. Erämaiden asuttaminen oli Ruotsin kruunulle tärkeätä valtakunnan verotulojen ja maanpuolustuksellisten näkökohtien vuoksi. Kaunokirjallisuudessa kotiseuturakkauteen pitäytyvä patriotismi muuttuu venäläistämiskaudella nationalistiseksi valmiustilaksi.

Asutuksen levittäminen on ekspansiiviselle nationalismille tunnusomaista. Teoksissa suomalainen siirtyy uudisasukkaaksi päästäkseen viranomaisten ulottumattomiin. Tunnetuin esimerkki on Jukolan veljesten siirtyminen Impivaaraan pitäjän ankan rovestin ja nimismiehen ulottumattomiin. Historiallisissa romaaneissa henkilöt pakenevat veroja kantavaa voutia ja sotamiehenottajaa. Symbolisesti he samastuvat passiivisen vastarinnan totelemattomiin.

Vainoaikoina piilopirtti metsässä on ainoa turva vihollista vastaan. Ihmisen ja luonnon yhteispeli vaikeina aikoina näkyy konkreettisesti Petrus Nordmannin kertomuksessa "Björnidet". Siinä nälästä ja piileskelemisestä uupunut Urpalaan Jukko on valmis kuolemaan ja ryömii pari vuotta aikaisemmin kaatamansa karhun talvipesään. Toista vuorokautta nukuttuaan hän herää levänneenä ja elämänhalunsa takaisin saaneena. Metsän suojan ideologista merkitystä venäläistämiskaudella kuvaa muun muassa Ahon *Panun* nimihenkilö, joka miehineen yöpyy paikassa, joka on "synkimmän kuusikon sisässä kahden mäen notkelmassa pienen aukeaman keskellä, minne eivät puhurin pisimmäkään piikit ulottuneet läpi metsän naavaisen turkin" (s. 17). Puhurin piikit muistuttavat venäläisten kauhua herättäneistä pistimistä; "routavuosina" niitä nähtiin kaupungeissa partioivilla santarmeilla.

Kirjallisuudesta käy selville, että erämaissa menestyvät vain valioyksilöt. Wilkunan kertomuksessa "Katso vanhat ovat kadonneet" hämäläisten paras aines vetäytyy korven kohtuun kristinuskon tullessa Hämeen sydänmaille. 1910-luvun arvostelu kiinnitti huomiota tällaisiin seikkoihin. Se sopii yhteen Janne Kivivuoren huomion kanssa, että ajalle oli ominaista henkilisen terveyden korostaminen porvarillisena hyveenä. Sairaudeksi katsottiin etenkin samaan aikaan leviävä sosialismi. Optimistisille kuvauksille vastakkaisesti Ahon lastussa "Uudisasukas" raivaamattomaan korpeen asettautunut nuoripari ei selviä kamppailussa ankaraa luontoa vastaan. (Vastaesimerkki tulee vuosikymmeniä myöhemmin Väinö Linnan Koskelan Jussissa, joka tekee raa'asta korpialueesta kukoistavan viljelys-tilan.)

"Ne tahtovat kaataa mun koivuni"

Tyytyväisyyttä ilmentävien seesteisten järvinäköalojen ohella esiintyy uhmakkuutta ilmentäviä luonnonkuvauksia. Niitä on jo Topeliuksella. Vuoteen 1856 sattui suomalaisten kannalta kaksi myönteistä tapahtumaa: Itämaisen sodan jälkeen solmittu rauha ja hallitsijanvaihdos. Topeliuksen intomieli puhkesi paatokselliseen runoon "Jäänlähdtö Oulujoessa". Runon vuodenaika on analoginen Suomen valtiollisen tilanteen kanssa. Vapaamielisen Aleksanterin valtaistuimelle nousun suomalaiset kokivat keväisenä jäänlähdtönä. Runossa esitetään suomalaisten omatoiminen halu kehittää maataan vastoin kenraalikuvernööri F.W.R. Bergin hyvää tarkoituksellista mutta virkavaltaisia suunnitelmia. Topeliuksella oli Bergiä kohtaan kaunaa, sillä hänet oli kutsuttu kenraalikuvernöörin kansliaan nuhdeltavaksi liian rohkeina pidetyistä kirjoituksistaan. Runossa mahtavan Oulujoen jäämassat symboloivat suomalaisten kansallista potentiaalia, jolle kenraalikuvernöörinkään ei ole mahtava mitään. Lähdettyään liikkeelle se siirtää vuoretkin (*berg!*) paikaltaan. Myös runossa "Joen suulla" (1842) joki esittäytyy itse oman tiensä murtavana elementtinä ja siten symbolisena esikuvana suomalaisille.

Venäläistämiskautena suomalaisten kokeman sorron kirvoittama uhmakkuus yleistyy. Eetu Iston kuuluisan "Hyökkäys"-maalauksen eräänlainen rinnakkaisversio on Ilmari Kiannon runo "Ne tahtovat", joka runoilijan ilmoituksen mukaan on tehty helmikuun manifestin jälkeen 1899, jolloin "oli pilvistä, pimeää.../ja ilma niin raskasta hengittää!" Runon keskeinen symboli on ritvakoivu – Kiannon runouden puu – jonka nimeämättömät hävittäjät tahtovat kaataa. Koivun juurella runon lyrinen minä on haaveillut ja kuunnellut kevätkekeä. Runossa on mukana suomalaiskansallista rekvisiittaa: sauna, kantele, katkismus. Koivun kaatamisen uhka synnyttää runon minässä uhman: koivun kaataminen "maksettais' [-] rintani hurmehella".

Kevään ollessa optimistisen suomalaisuustaistelun vertauskuva talvi symboloi yleensä autonomian ajan kirjallisuudessa venäläisten sortoa, esim. nuorsuomalaisen Ahon romaanin nimessä *Kevät ja takatalvi*. Hänen puoluetoverinsa Eino Leino ilmensi kansallisia tuntojaan

useissa luonnonrunoissa. Edustava on runo "Talvi-yö" (1905). Siinä talviset jäät ja hanget uhkaavat kuolemaa. Kuten Topeliuksella talvi edustaa Leinollakin taantumuksellista elementtiä. Ero on vain siinä, että Topeliuksen "Jäänlähtö Oulujoesta" ilmestyi Suomen keväiseksi koettuna aikana, mutta Leino kirjoitti "Talvi-yön" routavuosina. Leinon optimismi ilmenee säkeissä: "Yks on yössä vapaa valta/pauhaa koski kuurapää". Vapaana juokseva vesi vakiintui autonomian ajan runoudessa vallankumouksen eduskuvaksi, esimerkiksi J.H. Erkon runossa "Laulu Vuokselle" (1876).

Routavuosien proosassa on runsaasti poliittisia luonnonkuvia. Tunnetuimpia ovat Ahon *Katajainen kansani* -lastukokeelmat. Vähemmän tunnettuja ovat Jac. Ahrenbergin romaanit *Med styrkans rätt* (1899) ja *Royalister och patrioter* (1901). Ensiksi mainitussa kuvataan karjalaisten ja varjagien (Novgorodin ruotsalaisten) taisteluja slaavien ekspansiota vastaan. Romaanin luontosymboliikasta mainittakoon metsä. Karjalainen Arhippa vertaa vähälukuisten karjalaisten ponnistuksia saada äänensä kuuluviin Aldaborgin kansankokouksessa eksyneen metsästäjän huhuiluun:

Kukaan ei kuule sinua, kukaan ei vastaa sinulle, mutta ylläsi suhisee honkien kieli, korkealla yläpuolellasi männyt puhuvat kieltään, oma huutosi kiirii kuulumattomiin näiden latvojen alla. (s. 127)

Arhipan vertauksessa metsä edustaa välinpitämättömyyttä ja tunteeettomuutta. Venäläistämiskauden suomalaiset kokivat jääneensä yksin kansallisessa puolustautumiskamppailussa. Avunpyynnöt ulkomaille olivat miltei yhtä tuloksettomia kuin eksyneen metsästäjän huhuilu.

Suomen raja

Seitsemässä veljeksessä kerrotaan, että Impivaaran kauden jälkeen Eerosta tuli valistunut kansalainen, jolle synnyinmaa ei enää ollut epämääräinen osa epämääräisestä maailmasta; hän tunsikin sen meret ja rajat. Jukolan veljesten aikainen Suomi oli autonominen suuriruhtinaskunta Venäjän keisarikunnassa. Alueeltaan se oli nykyistä suurempi, koska siihen kuului myös Viipurin lääni, jonka takaisin saamisesta on viime aikoina ollut paljon polemiikkia.

Kuitenkin jo *Seitsemän veljeksien* otaksuttuun tapahtumaaikaaan 1830-luvulla esitettiin ajatuksia, että Suomen poliittisen rajan pitäisi noudattaa maantieteellistä, so. kulkea huomattavasti idempänä. Alun tälle Suur-Suomi-ajattelulle loivat geologit ja kasvitieteilijät. J.E.A. Wirzen määräiti 1837 Suomen luonnonvaraisten kasvien levinneisyysalueen itäisiksi rajakohdiksi Vienanmeren, Äänisjärven ja Syvärin. Uudelleen asiaan kiinnitti huomiota monien luonnontieteilijöiden ohella Topelius (virkaanastujaisluennossaan 1854). Samanaikaisesti virinnyt suomalais-ugrilainen kielentutkimus oli tuonut huomion kohteiksi Venäjällä asuvat suomalaisten sukukansat. Näin ollen poliittinen raja katsottiin myös etnisesti ja kielellisesti väärin asetetuksi. Topelius sai tästä aiheen tähdentää suomalaisten holhoojan asemaa karjalaisten ja muiden suomensukuisten kansojen kohottamisessa korkeammalle sivistystasolle. Mauri Noro on kutsunut Topeliuksen pyrkimystä "henkiseksi Suur-Suomi -aatteeksi". Myös August Ahlqvist (runoilijanimeltään Oksanen) julisti runossaan "Suomen valta" (1860) suomalaisen kieliperheen laajan asuma-alueen oikeuttamaa suomalaisuushegemoniaa.

Uuden vuosisadan kynnyksellä monet tutkijat vahvistivat Itä-Karjalan ja Suomen luonnonmaantieteellisen samanlaisuuden. Kuuluisin heistä oli geologi Wilhelm Ramsay, joka loi kallioperätutkimuksillaan Fennoskandia-käsitteen. Vuosisadan vaihteessa myös aatteellinen karelianismi oli huipussaan. Silloin tiedemiehet ja etenkin taiteilijat löysivät Itä-Karjalasta unelmiensa maan, jossa alkuperäinen suomalaisuus (kalevalaisuus) oli vielä säilynyt.

Karelianismin ennakoijiin kuului myös Ahrenberg. Romaanissaan *Med styrkans rätt* hän kuvaa Syväri-joen suuta, Fennoskandian rajan ääripistettä. Siinä suomalainen graniitti esittäytyy viimeisen kerran korkeana kalliona. Siitä etelään alkaa hiekkakiviperustainen tasanko, joka jatkuu eteläiselle Venäjälle asti. Kova graniitti ja pehmeä hiekkakivi vastakkaisasettelussa analogisoivat suomalaisten ja venäläisten mentaliteettia.

Teoksissa tähdennetään luonnollisen rajan merkitystä myös hävittyjen sotien jälkeen. Elfvingillä ja Ahrenbergillä Kymijoki on minimiraja; siitä länteen maa on ehdottomasti suomalaisten. Tosin *Royalister och patrioter* -romaanissa kirkkoherra Gudseus ei pidä onnettomuutena sitä, että hänen seurakuntansa jää Venäjän puolelle. Hän haluaa olla siellä, missä "hänen tuhannet veliensä kärsivät". Raiat ovat poliittisten

suhdanteiden vuoksi alati muuttuvia. Historiallisesta perspektiivistä katsoen kirkkoherra tuntee elävänsä oikeassa isänmaassaan. Gudseuksessa ilmenee runebergiläisen kunnian koodin mukainen passiivisen vastarinnan ihannetyyppi.

*

Luonnonkuvauksella oli tärkeä asema autonomian ajan kaunokirjallisuudessa. Aluksi siinä ilmenettiin suomalaista patriotismia, avattiin suomalaisten silmiä huomaamaan kotimaan kauneutta. Näin synnyttiin klassinen kansallismaisema-käsite. Myöhemmin, venäläistämiskaudella, patriottisten asenteiden kovennuttua nationalistisiksi, voitiin luontosymboliikan avulla esittää kiertoteitse uhmakkaitakin ajatuksia, joiden suoran ilmaisemisen sensuuri olisi kieltänyt. Runsaimmin piiloinformaatiota oli suomalaisen metsän ja erämaisen luonnon kuvauksessa. Metsä merkitsi turvapaikkaa mutta toisaalta myös turvattomuutta. Sitä paitsi erämaa-alueet muodostivat luonnollisen rajan idän uhkaa vastaan. Poliittisointuneita luonnonkuvauksia on etenkin perustuslaillisten ja nuorsuomalaisten kirjailijoiden teoksissa.

KIRJALLISUUTTA

Erik Ekelund (1943): *Jac. Ahrenberg och östra Finland. En kulturhistorisk studie med politisk bakgrund. Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland* 295. Helsingfors.

Janne Kivivuori (1996): *Psykopolitiikka. Paljastava politiikka suomalaisen yhteiskunnan keskustelun perinteenä*. Hämeenlinna. Mauri Noro (1968): *Kaitselmusaate Topeliuksen historianfilosofiassa*. Porvoo.

Aimo Reitala (1989): *"Suomalaisuusliike taiteessa"*. Teoksessa *Herää Suomi. Suomalaisuusliikkeen historia*. Toim. Päiviö Tommila, Maritta Pohls. Jyväskylä.

Petri Raivo (1997): *"Kulttuurimaisema: alue, näkymä vai tapa nähdä"*. Teoksessa *Tila, paikka ja maisema. Tutkimusretkiä uuteen maantieteeseen*. Toim. Tuukka Haarni et al. Tampere.

Hannu Syväoja (1998): *"Suomen tulevaisuuden näen"*. *Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 694. Tampere.

Allan Tiitta (1994): *Harmaakiven maa. Zacharias Topelius ja Suomen maantiede. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk* 147. Suomen Tiedeseura. Tampere.

Kirjoittaja väitteli Tampereen yliopistossa 21.3.1998 aiheesta "Suomen tulevaisuuden näen". Nationalistinen traditio autonomian ajan historiallisessa romaanissa ja novellissa (SKS 1998).

